

Taalkundepuzzels: docentenhandleiding

De puzzels zijn gecomponeerd voor de bovenbouw VWO. U kunt de puzzels individueel of in groepjes laten maken en de antwoorden klassikaal bespreken. Houd minimaal een kwartier per puzzel aan.

Na bepaalde tijd kunnen de volgende tips worden gegeven (wat een handig moment is kan verschillen per groep):

Bij vraag 1: Na een minuut of vijf: deel de namen op in stukken en probeer te bedenken wat elk onderdeel betekent. Let op: een deel van het woord kan ook een grammaticale betekenis hebben (in dit geval “van”). Het kan helpen om het schematisch uit te schrijven voor alle namen.

Bij vraag 2: Zoek naar regelmatige overeenkomsten tussen klanken of klankgroepen. Als Japans *u* overeenkomt met Ryuku *o*, dan is in het Ryuku een oorspronkelijke *u* een *o* geworden. Let op: soms komt een Ryuku klank overeen met meerdere Japanse klanken. Dan zijn er blijkbaar klanken samengevallen. En soms moet je kijken naar de naburige klanken om precies te kunnen bepalen wat er gebeurd is.

Bij vraag 3: Na een minuut of vijf: probeer eerst vast te stellen welke delen de werkwoorden vormen in het Swahili. Na een minuut of tien: Vergelijk de zinnen die in de vertaling beginnen met “hij”. Welk deel uit het Swahili zal daarmee overeenkomen?

Bij vraag 4: Na een minuut of vijf: heb je alle woorden gesorteerd per suffix? Bekijk dan voor elke groep wat de woorden gemeen hebben. Let vooral op de klanken in het basiswoord. Soms speelt niet alleen de voorgaande medeklinker een rol, maar ook de klinker die daarvoor staat. In een paar gevallen speelt de klemtoon ook een rol. Na een minuut of tien, bij vraag 3: stel jezelf de vraag: als X (bijvoorbeeld “kamer-etje”, “stroo-pje”) de oorspronkelijke vorm is, is het dan logisch dat het Y (kamertje, strootje) geworden is?

Voor meer puzzels zie

<https://www.universiteitleiden.nl/taalkundeolympiade/aanmelden/proefopgaven>.

Hier volgt de uitwerking van de opgaves:

1. Arabische namen

Een eerste analyse van de structuur laat zien dat alle namen vanaf *Rasjidoeddin* uit twee delen bestaan, die meestal nog als bestanddelen van andere namen voorkomen, of als ‘losse’ namen, bijvoorbeeld *Rasjid-oed-din*, *Habib-oed-din*. Daartussen zit het element *-oec-*, waarbij *-C-* dezelfde medeklinker is als de eerste medeklinker van het tweede deel, vgl. *Abd-oen-nakib*, *Abd-oez-zahir*. Dit is waarschijnlijk het element dat ‘van’ betekent (= genitief). Je ziet ook drie bestanddelen die niet als losse namen voorkomen: *Abd-*, *-zahir* en *-la* (in *Habib-oel-la*). Sommige delen van de namen komen meer dan één keer voor (soms aan het begin, soms aan het eind, soms als losse woorden), en hetzelfde geldt ook voor de elementen van betekenissen. Zet dus eerst alles op een rijtje om beter te zien hoe vaak de onderdelen van namen en elementen van betekenissen voorkomen:

	aan het begin:	als los woord:	aan het eind:
<i>Habib</i>	2	1	–
<i>Rasjid</i>	1	1	1
<i>Din</i>	–	1	2
<i>Nakib</i>	–	1	1
<i>Abd-</i>	2	–	–
<i>-zahir</i>	–	–	1
<i>-la</i>	–	–	1

Een vergelijkbare tabel van de Nederlandse vertalingen ziet er als volgt uit:

	als hoofdelement	als zelfstandige naam	als genitief (van...)
het geloof	–	1	2
de aanvoerder	1	1	–
de lieveling	2	1	–
het hoofd	–	1	1
de slaaf	2	–	–
de overwinnaar	–	–	1
Allah	–	–	1

Meteen blijkt dat *Habib* en *Din* drie keer voorkomen, en hetzelfde geldt voor ‘geloof’ en ‘lieveling’. Er is zelfs een naam waarin ze alle twee voorkomen, *Habiboeddin*, met blijkbaar als vertaling ‘de lieveling van het geloof’. Dus *Habib* = ‘geloof’ en *Din* = ‘lieveling’, of omgekeerd. Je weet natuurlijk niet van tevoren op welke plaats de bepaling met ‘van’ moet staan, op de eerste of op de tweede, dus moet je naar de andere namen kijken.

Er zijn twee elementen die twee keer voorkomen, één keer zelfstandig en één keer als een van de bestanddelen: *Rasjid* en *Nakib*. Die corresponderen dus met ‘de aanvoerder’ en ‘het hoofd’. Van die twee komt alleen *Rasjid* samen met óf *Habib*, óf *Din* voor (in *Rasjidoeddin*); van ‘de aanvoerder’ en ‘het hoofd’ komt alleen ‘de aanvoerder’ samen met óf ‘geloof’, óf ‘lieveling’ voor (in ‘de aanvoerder van het geloof’). *Rasjidoeddin* betekent dus ‘de aanvoerder van het geloof’, en zo krijg je de betekenissen van *Rasjid* ‘de aanvoerder’, *Din* ‘het geloof’, *Habib* ‘de lieveling’, *Nakib* ‘het hoofd’.

Er blijven nog drie elementen over die niet als losse woorden voorkomen: *Abd-* ‘de slaaf’, *-zahir* ‘de overwinnaar’, *-la* ‘Allah’.

Vraag 1. *Habib* ‘de lieveling’, *Rasjid* ‘de aanvoerder’, *Din* ‘het geloof’, *Nakib* ‘het hoofd’, *Rasjidoeddin* ‘de aanvoerder van het geloof’, *Abdoennakib* ‘de slaaf van het hoofd (van de profeten)’, *Habiboella* ‘de lieveling van Allah’, *Abdoezzahir* ‘de slaaf van de overwinnaar’, *Habiboeddin* ‘de lieveling van het geloof’.

Vraag 2. De slaaf van Allah = *Abdoella*, de overwinnaar = *Zahir*, de slaaf van de aanvoerder = *Abdoerrasjid*, de slaaf = *Abd*.

1. Japans en Ryukyu

Als je de twee rijtjes vergelijkt, kun je de volgende acht klankveranderingen voor het Ryukyu vaststellen:

Japans		Ryukyu
<i>o</i>	>	<i>u</i>
<i>e</i>	>	<i>i</i>
<i>w</i>	>	∅
<i>ki</i>	>	<i>chi</i>
<i>ri</i>	>	<i>i</i>
<i>mi</i>	>	<i>N</i>
<i>gi</i>	>	<i>ji</i>
<i>h</i>	>	<i>f</i>

In het laatste geval is het eigenlijk andersom (Ryukyu bewaart de oude klank *f* die in het Japans *h* geworden is), maar dat kun je aan de voorbeelden niet zien.

De vier veranderingen *ki* > *chi*, *ri* > *i*, *mi* > *N* en *gi* > *ji* moet je steeds als een lettergreep noteren. Het zijn de combinaties van een medeklinker plus een *-i* waarmee iets gebeurt: de *k* voor *i* wordt *ch*, terwijl hij voor de andere klinkers *k* blijft, enz. Als je de rijtjes verder bestudeert, kun je zien dat in het Japans vijf verschillende klinkers kunnen voorkomen (*a e i o u*), terwijl het Ryukyu er maar drie kent: *a i u*. Blijkbaar is het vijfklinkersysteem van het Japans gereduceerd tot een drieklinkersysteem in het Ryukyu. In laatstgenoemde taal zijn de *e* en de *i* samengevallen, net als de *o* en de *u*. Als je deze conclusies getrokken hebt, kun je de opgave oplossen door de gevonden klankwetten toe te passen:

Japans		Ryukyu
<i>fune</i>	>	<i>funi</i>
<i>nokori</i>	>	<i>nukui</i>
<i>nuno</i>	>	<i>nunu</i>
<i>tera</i>	>	<i>tira</i>
<i>tate</i>	>	<i>tati</i>
Okinawa	>	Uchinaa
<i>some</i>	>	<i>sumi</i>
<i>hiru</i>	>	<i>firu</i>
<i>minato</i>	>	<i>Nnatu</i>
<i>hikiate</i>	>	<i>fichiati</i>

Let op: *Nnatu* is prima uit te spreken, probeer het maar eens.

3. Swahili

Uit de vergelijking van de Swahili zinnestjes blijkt al snel dat *-penda* 'liefhebben' betekent, *-piga* 'slaan' en *-sumbua* 'irriteren'. Nu moeten de andere elementen nog geïdentificeerd worden. *Atakupenda*, *atatupenda* en *anakupiga* beginnen allemaal met *a-* en hun onderwerp is 'hij', zodat je kunt aannemen dat *a-* voor de 3de persoon enkelvoud van het onderwerp staat. Je kunt deze vormen dus opbreken in drie stukken: *a-taku-penda*, *a-tatu-penda* en *a-naku-piga*. Dan staat *ni-* voor de 1ste persoon enkelvoud (*nitawa-piga*, *ni-tam-penda*) en *u-* voor de 2de persoon enkelvoud (*u-nawa-sumbua*) van het onderwerp. De volgende stap is de analyse van het middenstuk. Als je de vormen *a-takupenda* en *a-naku-piga* vergelijkt, zie je dat ze verschillende stamtijden hebben, maar hetzelfde lijdend voorwerp 'jou'. Dit leidt tot de conclusie dat *-ku-* 'jou' betekent, terwijl *-ta-* de toekomstige tijd aangeeft en *-na-* de tegenwoordige tijd. Dan staat *-wa-* voor 'hen' en *-m-* voor 'hem'. Verder kun je de volgende woordenlijst opstellen:

<i>-penda</i>	liefhebben	<i>-ku-</i>	jou
<i>-piga</i>	slaan	<i>-m-</i>	hem
<i>-sumbua</i>	irriteren	<i>-wa-</i>	hen
<i>ni-</i>	onderwerp 1ste pers. ev.	<i>-na-</i>	tegenwoordige tijd
<i>u-</i>	onderwerp 2de pers. ev.	<i>-ta-</i>	toekomstige tijd
<i>a-</i>	onderwerp 3de pers. ev.		

De volgorde van de elementen is: onderwerp – tijd – lijdend voorwerp – werkwoordstam. Nu is de vertaling niet moeilijk meer:

1. Jij zult hen liefhebben. *u-ta-wa-penda*.
2. Ik irriteer hem. *ni-na-m-sumbua*.

4. Nederlandse verkleinwoorden

Vraag 1. Sorteert allereerst de gegeven woorden:

- tje: baan, teen, tuin; boer, meer; stoel; koe, stro; kamer, lepel
- je: dak; geluid, kleed, paard; gracht, kast, noot, pot; koop, kop; koning
- pje: oom, pluim, warm, saam
- etje: bloem, kom, lam; bon, koningin, man; ding, slang; ster; wel

Je kunt deze verdeling op verschillende manieren onder woorden brengen. In elk geval zou je de volgende elementen gezien moeten hebben: *-pje* vind je alleen bij woorden op een *-m*. Daarnaast zijn er ook woorden op *-etje* die op een *-m* eindigen (*kommetje*, *lammetje*). Opvallend is verder dat de woorden met *-pje* allemaal een lange klinker hebben (geschreven als twee klinkers), of er staat nog een *-r* voor de *-m* (*warmpjes*). *-je* komt voor bij woorden op een *-k*, *-t*, *-d*, *-p*, en in *koning*. Er zijn geen woorden op *-k*, *-t*, *-d*, *-p* met een ander suffix. Deze klanken hebben gemeen dat ze plofklanken zijn, je kunt ze niet aanhouden. Op *koning* komen we dadelijk terug. *-tje* en *-etje* in woorden op *-r*, *-l*, *-n*, *-ng*. Er zijn ook twee woorden op een klinker (*koe*, *stro*), die hebben *-tje*. Het blijkt dat je bij *stro* 'de klinker moet verdubbelen', maar dat is natuurlijk alleen een schrijfweg, en heeft met de taal zelf niet zoveel te maken. Hoe verdeel je de woorden op *-r*, *-l*, *-n*, *-ng*, klanken die je juist wél kunt aanhouden? Steeds vind je *-etje* na een enkele, of korte, klinker, en *-tje* na een dubbele, of lange. Om te zorgen dat

je de goede klinker uitspreekt moet je na een korte klinker de *-r, -l, -n* dubbel schrijven – alweer een schrijfweg van het Nederlands. Blijven over: *kamer, lepel*. Hier is de klinker voor de *-r, -l* niet beklemtoond, en dat is inderdaad de reden waarom je niet ****kamerretje** krijgt. Het ligt dan voor de hand om te denken dat iets dergelijks ook aan de hand zal zijn bij *koning* naast *ding*: het is geen ****koningetje**, omdat de *-i-* voor de *-ng* niet de klemtoon heeft. Tenslotte kun je nog opmerken dat bijwoorden een *-s* toegevoegd krijgen: *saampjes, warmpjes, welletjes*.

Vraag 2. *Bloemetje* is een uitzondering op de regel dat je na een lange klinker plus een *-m-* het suffix *-pje* zou moeten hebben. De regelmatige vorm, die natuurlijk ook bestaat, is *bloempje*. Je kunt bij jezelf nagaan of er een verschil is tussen *bloemetje* en *bloempje*. Je zult merken dat het verschil in de betekenis zit: een *bloemetje* is een boeketje bloemen, een *bloempje* is een kleine bloem, dus het eigenlijke verkleinwoord. Je kunt misschien nog wel meer van dit soort paren in het Nederlands vinden, hoewel niet iedereen dezelfde mening zal hebben over de betekenis: *kipje - kippetje, rugje - ruggetje, kindjes - kindertjes*.

Vraag 3. Je zou de vraag kunnen parafraseren als “Welk van de in vraag 1 bepaalde suffixen heeft de meest oorspronkelijke vorm?”. Het juiste antwoord is: *-etje*. Je kunt door middel van eliminatie als volgt te werk gaan. Het suffix *-pje* is specifiek achter *-m*. De *-p-* en de *-m-* zijn allebei lipklanken, dus het zou kunnen dat *-pje* op de een of andere manier onder invloed van de *-m-* ontstaan is. Laat *-pje* dus nog even aan de zijlijn staan. Dan houd je over: *-je* of *-(e)tje*. Het suffix *-je* komt voor na plofklanken. Zou het hier uit *-tje* kunnen zijn ontstaan? Ja, want *-ktje, -ptje* zou moeilijk uit te spreken zijn, en in *-ttje, -dtje* zou je het verschil niet eens horen. Het suffix *-tje* komt voor na *r, l, n, ng* en na klinkers (*koe, stro*). Zou het hier uit *-je* kunnen zijn ontstaan? Minder waarschijnlijk, want als je ooit ****koeje, **strooje** had, kun je niet zo snel een reden bedenken waarom dat moeilijk was om uit te spreken. Ook ****baanje, **kamerje, **meerje** zouden geen probleem zijn voor de uitspraak (en ook niet met andere woorden overlappen). Dus je kunt concluderen dat *-je* wel uit *-tje* kan komen, maar dat andersom minder waarschijnlijk is. Dan is van die twee dus *-tje* de oudste vorm. Resteert de vraag: *-tje* of *-etje*. Deze vraag is het moeilijkst te beantwoorden. Maar er zijn wel aanwijzingen: *-tje* komt voor na woorden met lange klinkers of met twee lettergrepen, en *-etje* na woorden met een korte klinker. Stel jezelf weer de vraag, welk scenario waarschijnlijker is: dat ouder ***baantje** of ***kameretje** zou zijn veranderd in *baantje* en *kamertje*, of, in het tegenovergestelde geval, dat ***bontje** of ***stertje** zou zijn veranderd in *bonnetje* en *sterretje*. Welnu: woorden die eindigen op *-ntje* of *-rtje* ken je in het Nederlands al, zie *baantje* en *meertje*. Omgekeerd bestaan vormen als ****baanetje** of ****kameretje** niet. Het is daarom waarschijnlijker dat *bonnetje* en *sterretje* ‘oud’ zijn, want als het altijd ****bontje** was geweest, was er geen reden om daar *bonnetje* van te maken. Het juiste antwoord is dus: *-etje*.

Je zou nog een stap verder kunnen gaan, en vragen of *-etje* op een nog oudere vorm terug kan gaan. In dialecten (Vlaanderen, Brabant, Limburg, Oost-Nederland) wordt het verkleinwoord vaak door middel van *-ke* gevormd wordt: *manneke/menneke, efkes* (= eventjes), en ook in ouderwetse taal: *kinneke*. Het Duitse achtervoegsel *-chen* lijkt hier ook op. Niet toevallig liggen de *-k-* en de *-ch-* qua uitspraak in elkaars verlengde. En inderdaad, de *-tj-* uit het Nederlands komt hier uit een eerdere *-k-*. In het Middelnederlands vind je nog *-kijn* en *-ekijn*: *husekijn* ‘huisje’, *straetkijn* ‘straatje’, *mannekijn* ‘mannetje’. Dit laatste woord is in diezelfde tijd in het Frans ontleend: *mannequin* ‘model’.

Vraag 4: Het geval *konink-je* doet denken aan *paard-je*, waar je de *-d-* uitspreekt als *-t-*. In *koning* schrijven we de *ng*-klank met behulp van een *-g*. Die klank werd oorspronkelijk ook apart uitgesproken, vandaag de spelling. De uitspraak was met de *-g-* zoals we die in het Engels vinden (denk aan Engels *finger*). Aan het eind van het woord, en ook voor het verkleinsuffix *-tje*, werd die *g* uitgesproken als *-k*, dat wil zeggen als stemloze medeklinker (denk aan het *kofschip*). Dat zien we terug in dit verkleinwoord, maar ook bijvoorbeeld in de achternaam *De Koninck*.